

PAPINSKI LEGAT GENTIL I SPLITSKE PRILIKE

UDK: 282(091) (497.5 Split) "13"
262.136.5 Gentil
Stručni rad
Primljeno: 17. VI. 2001.

Mr. sc. SERĐO DOKOZA
Državni arhiv
R. Boškovića b.b.
23000 Zadar, HR

Izvuešća s putovanja papinskoga legata početkom XIV. st. u određenoj mjeri popunjavaju prazninu u oskudnim izvorima za crkvenu povijest naših gradova. Papinski legat Gentil je u Splitu, kao prvoj točki putovanja po Dalmaciji nakon dolasku iz Italije, izvršio vizitaciju gradskih crkava, odobrio dodatna sredstva za gradnju crkve sv. Klare, izopćio tadašnjega splitskog nadbiskupa Petra, inače stranca pristiglog iz Južne Italije s anžuvinskog dvora. Kroz sve to u pozadini se nazire stanje unutar splitske crkvene hijerarhije koje ovaj rad nastoji prikazati. To je portret nadbiskupa stranca tako čest u dalmatinskom srednjovjekovlju, opis odvajanja sredstava za izgradnju crkve i prije svega političke prilike koje se odražavaju u priličnoj mjeri i na crkveno stanje.

Crkvena povijest naših krajeva znatno je slabije proučena od političke povijesti. Uzrok tome je, među ostalom, i oskudnost vrela. Mnogi razvojni procesi koji su se u srednjem vijeku zbivali u Katoličkoj crkvi imali su zasigurno svojeg odraza i u nas, ali u najvećem broju slučajeva nisu o tome sačuvani nikakvi tragovi. Zbog toga je u našoj crkvenoj povijesti teško uspostaviti i osnovni okvir povijesnih zbivanja, a još teže utvrditi odnose koji su vladali unutar

crkvenih institucija ili pak odnose između crkvenih i svjetovnih vlasti.

Izvjешća s pojedinih vizitacija, biskupskih ili onih papinskih poslanika, premda rijetka, pomažu nam da u određenoj mjeri umanjimo te nedostatke. Misija papinskog legata kardinala Gentila jedna je od takvih.

Početak XIV. st. papa Klement V. poslao je u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo svoga legata Gentila, da tamo dokonča dugogodišnje nemire oko prijestolja i ustoliči novu anžuvinsku dinastiju. Prvog predstavnika nove dinastije, Karla Roberta, za hrvatsko-ugarskoga kralja okrunio je upravo papinski legat kardinal Gentil, središnji lik ovog rada.¹

Osim što potvrđuju činjenicu da je taj legat prošao našim krajevima i obavio vizitaciju hrvatskih crkava, sačuvani dokumenti u određenoj mjeri dopuštaju rekonstrukciju stanja crkvenih organizacija, što je prilog oskudnom poznavanju ove problematike u hrvatskoj historiografiji.

Ovaj rad će nastojati, koristeći se dokumentima vezanima uz putovanje tog papinskog legata, dati uvid u splitske i hrvatske crkvene prilike početkom XIV. st. te utvrditi koliko su te razvojne smjernice karakteristične za crkvene prilike u ostalim dalmatinskim komunama.

*

Premda je najvećim dijelom vezan uz vjerska pitanja, Gentilov posjet je vrlo čvrsto povezan s političkim prilikama u Hrvatsko-Ugarskome Kraljevstvu, kako u cjelini tako i u pojedinim njegovim krajevima, što se zrcali i u dokumentima. Uostalom, njegova glavna zadaća bila je uspostaviti novu dinastiju na hrvatsko-ugarskom prijestolju, a upravo je Split bio već desetljećima, za cijelo vrijeme trajanja sukoba oko prijestolja, na udaru anžuvinske propagande koja još od posljednjih vladara iz kuće Arpadovića nastoji ulaganjem pridobiti za sebe pojedine dalmatinske gradove.

Zbog toga što je Split bliži Omišu od ostalih gradova, jače se osjeća njegovo neprijateljstvo, i to Anžuvinci koriste da se pod izlikom borbe protiv gusara dodvore ovom gradu.

Zbog nenaklonosti ugarskih kraljeva Split je već desetljećima u sukobu s Trogirom, koji će potrajati do u XIV. st. Kao što je splitska

općina sukobljena s trogirskom, tako je i splitska Crkva u sukobu s trogirskom. U jednoj epizodi tog sukoba sudjelovao je i Gentil kao onaj koji će presuditi ispravnost jedne od strana, o čemu će još biti riječi u ovom radu.

U svim ovim zbivanjima velikog udjela ima tada moćna plemićka obitelj Šubića, čiji su članovi bili splitski knezovi. Juraj jedan od članova te znamenite obitelji, našao se, čini se, u svečanoj sviti koja je dočekala papinskog legata pri njegovu dolasku u Split.²

Glavni akteri u ocrtavanju osnovnih smjernica splitskih političkih prilika u ovo doba bili bi dakle Anžuvinci, kao vanjski čimbenik, te Omišani, Trogirani i plemićka obitelj Šubića kao najbliži susjedi.

Sukobi oko prijestolja i nastojanja pojedinih stranaka da uza se pridobiju dalmatinske gradove našli su svojega odraza u crkvenom stanju u gradu. Kako je poznato, Split je dugo ostao uz posljednjeg Arpadovića, Andriju III, pa se papa, zaštitnik Anžuvina, potrudio da, pored ostalih, i Crkvu iskoristi kako bi pridobio ovaj grad za novu dinastiju. Pri izboru novoga biskupa 1294. g, po dotajšnjem običaju, kaptol je izabrao Jakova, arhidakona metropolije. Tog splitskog izabranika Papa nije nikada potvrdio, nego je nakon tri godine on sam preuzeo pravo biranja biskupa i na splitsku nadbiskupsku stolicu postavio franjevca Petra, dotadašnjeg kapelana napuljske kraljice Marije.³

Očito je glavni cilj tog izbora Papina želja da preko crkvene organizacije ostvari svoje političke namjere. Uz to, Petar je prvi splitski nadbiskup kojega je postavio papa. To je samo jedan od primjera nove tendencije Vatikana da preuzme od kaptola pravo postavljanja biskupa. Samo u Dalmaciji to potvrđuje nekoliko primjera iz tog vremena. Upravo je kardinal Gentil u sukobu oko izbora biskupa na Hvaru, obrazloživši da bi izbor oba kandidata bio štetan za hvarsku Crkvu, pravo na postavljanje hvarskog biskupa prenio na Papu.⁴ Na Krku je Papa iskoristio svađu između dominikanaca i franjevaca i 1290. sam postavio novoga biskupa, te otad postade pravilo u Krčkoj biskupiji. Slično je bilo i u Zadru nakon svađe unutar kaptola 1291. oko izbora novog nadbiskupa.⁵

Uz navedeno, u primjeru Splita svakako je značajna politička dimenzija cijelog slučaja. Preko nadbiskupa Petra Papa je prekinuo oklijevanje gradova da nakon Andrijine smrti prihvate Karla Anžuvinca za svojega vladara. Godine 1303. Papa je pod izlikom da je kruna sv. Stjepana papinsko leno, za jedinog vladara proglasio Karla Roberta, a svima koji ne prihvate njegovo kraljevanje zaprijetio prokletstvom. Splitski nadbiskup imao je zadaću da tu odluku provede u Dalmaciji. Proglasio ju je s oltara splitske katedrale, pa dalmatinskim gradovima Trogiru i Šibeniku nije preostalo drugo nego da je prihvate. Od tada su notari u svoje isprave pod prijetnjom izopćenja unosili formulaciju “regnante Carolo”.⁶

Splitsku Crkvu i cijeli grad posebno je smetalo postavljanje stranca na nadbiskupsku stolicu. To loše iskustvo sa strancima na čelu splitske Crkve vuče svoje korijene još iz doba kad su ugarski kraljevi počeli nametati svoje ljude Splicićanima za nadbiskupe. Jedan takav primjer zabilježen je još 1181. g., kada je kraljevog izabranika na splitsku nadbiskupsku stolicu osujetila zabrana pape Aleksandra III., koji je tom prilikom potvrdio pravo splitskome kleru i puku da sami sebi biraju pastira.⁷ No ipak je ugarskim kraljevima polazilo za rukom da nekoliko puta za splitskoga nadbiskupa postave svog čovjeka. Ti kraljevi izabranici malo su s brinuli za Crkvu. Glavni im je cilj bio da se obogate i žive što raskošnijim životom. To je siromašilo splitsku Crkvu, te narušavalo njezinu unutarnju disciplinu i ustrojstvo. Protiv takvih nadbiskupa borio se još Toma Arhiđakon, kako se vidi iz njegove kronike. I nadbiskup Petar, koji je u vrijeme o kojem govorimo upravljao splitskom Crkvom, ima sve odlike stranaca nadbiskupa, što je bio jedan od glavnih razloga izbijanja sukoba između njega i papinskoga legata kardinala Gentila.

U to doba nalazimo primjera koji pokazuju neke nostalgične težnje splitske nadbiskupije. Radi se, naime, o tome da se vlast splitske Crkve nekoć prostirala na područje cijele hrvatske države. Kako su s vremenom osnovane druge biskupije i nadbiskupije, njezina vlast, a s njom i područje splitske nadbiskupije se smanjila. Krajem XIII. i početkom XIV. st. pojedini nadbiskupi pokušavaju neka od tih područja na kojima već odavno postoje druge biskupije “vratiti” splitskoj Crkvi.

Tako je 1272. g. splitski nadbiskup Ivan izazvao spor s ninskim biskupom kad je sebi prisvojio pravo na Liku, izgovarajući se da je taj teritorij oduvijek pripadao splitskoj nadbiskupiji te da joj je bespravno oduzet. Ninski biskup, koji je u to vrijeme ondje bio crkveni poglavar, objašnjavao je kako je Lika još 1181. g., nakon mnogih trzavica između senjskoga i ninskoga biskupa, podijeljena u dva dijela i dana tim biskupima na upravu, te kako splitska Crkva nema nikakvih pravnih osnova za svoja traženja. Nakon duže rasprave splitski metropolit je ipak popustio.⁸

U vrijeme misije kardinala Gentila u našim krajevima, koju obrađuje ovaj rad, splitski nadbiskup Petar je, iznoseći svoje zasluge, naveo i to kako je vratio stare posjede splitske Crkve te ponovno formirao makarsku i duvanjsku biskupiju, pripojivši ih kao sufragane splitskoj nadbiskupiji; zatim kako je neke posjede koji su potpali pod kninskoga biskupa nastojao vratiti, ali je, kako sam navodi, za njih dobio samo novčanu naknadu.⁹

*

Nakon pisma koje je Papa uputio hrvatskim i ugarskim duhovnim i svjetovnim poglavarima iz Poitiersa, 8. kolovoza 1307., i u kojem ih je obavijestio o slanju svojega legata, o kardinalu Gentilu nema vijesti sve do njegova dolaska u Split krajem svibnja 1308.g. Prvi dokument koji ga sada spominje nosi datum 29. svibnja 1308.g.¹⁰ Tada je naime trogirski općina zbog dolaska fratra Gentila odredila šest poslanika koji će zajedno s gradskim potestatima i biskupom trogirskim otići u Split i pozvati kardinala da dođe u njihov grad i pomogne da se riješi sukob sa Šibenikom. Ako Trogirani za njegov dolazak znaju 29. svibnja, mogli bismo pretpostaviti da je barem dan ranije, 28. svibnja, legat stigao u Split.

Miha Madiev pogrešno navodi da “anno domini MCCCVIII mense Junii dominus legatus Gentilis intravit Spalatium”. Farlati smatra da je Gentil ipak u Split stigao krajem svibnja (“mense maio exeunte”), no ogradio se od preciziranja datuma.

Prema svim pokazateljima primanje u Splitu prošlo je po ustaljenom protokolu, tj. uz nazočnost svih visokih crkvenih i svjetovnih

dostojanstvenika. No o dočeku koji su mu Splicićani priredili izvori ništa ne govore, nego se opis stvara na temelju nekih kasnijih dokumenata. Tako D. Gruber smatra da su na dočeku bili nazočni ban Pavao i sin mu Juraj, pozivajući se na dokument o jednoj raspravi koju je Gentil vodio petnaest dana kasnije (14. lipnja 1308.), a na kojoj su spomenuti Šubići bili navedeni kao svjedoci, što ne mora značiti da su bili u Splitu i petnaest dana ranije, kada je legat stigao. Starija literatura na čelu sa D. Farlatijem poziva se na M. Madieva, koji kaže da je Gentil ušao u Split gdje je od svih građana bio primljen s počastima. Već koji dan nakon legatova dolaska, u Splitu nalazimo i krčkog biskupa Tomu, koji se zasigurno nije slučajno ondje našao. Na temelju toga bi se moglo pretpostaviti da je stvarno bio organiziran doček papinskom legatu, kojemu su uz splitske crkvene i svjetovne predstavnike bili nazočni i članovi obitelji Šubića i krčki biskup Toma. No, isto tako je moguće da su svi oni došli kasnije, kao što je to bilo s predstavnicima Trogira, koji su stigli u Split tek na vijest o legatovu dolasku.

Započevši u Splitu svoju misiju, papinski legat je, rješavajući usput probleme pred njega iznesene, nastavio svoje putovanje, preko Trogira, Skradina, Zadra, Senja i Zagreba, u Mađarsku, da bi tamo obavio glavninu zadatka zbog kojega je poslan. Hrvatske biskupije bile su samo usputna stanica u njegovoj misiji. Zbog toga se može primijetiti žurba kojom je ondje obavljao svoje poslove.

Gentilov boravak u Splitu mora se promatrati sa dva stanajališta. Split je na njegovu putu prva točka. Stigavši iz Italije on je praktično, u Splitu ušao u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, tj. u državu svojega poslanstva. Dolaskom u Split započinje njegova misija. Zato sve što je Gentil napravio u Splitu možemo podijeliti u dva dijela. U prvi spada ono što je papinski legat radio vezano za početak svoje misije, dok bi drugi dio zbivanja predstavljalo njegovo djelovanje vezano uz sam Split.

Prvoj skupini poslova poklonio je Gentil posebnu pozornost. Već je prvoga dana rada odaslao svojeg glasnika nadbiskupu kaločkom i njegovim sufraganima s viješću o rezervaciji crkvenih beneficija.¹¹ Tom ispravom Gentil se obraća Vincentu, nadbiskupu kaločkom, i njegovim sufraganima i kaže da u svrhu poboljšanja stanja u Crkvi rezervira za sebe "kolaciju i beneficij svih crkvenih posjeda u poje-

dinim crkvama i kraljevskim kolegijima, crkvenim vlastima, kaptolima, prebendama ili beneficijima s brigom ili bez nje, slobodnima ili ne” te da će ih u cilju sređenja crkvenih prilika prenijeti prikladnim osobama. To vrijedi za sve crkvene posjede čiji je prihod veći od sto maraka godišnje.¹² Zbog toga on priječi svakome onome tko zna za takav upražnjeni posjed ili ga ima u svojoj nadležnosti da ga popunjava, a svako takvo imenovanje na neko od tih upražnjenih mjesta od trenutka objave ovoga pisma proglašava se nevažećim. Da bi pak ta zapreka mogla stići do pojedinih crkava, naređuje se objavljivanje pisma najkasnije u roku od mjesec dana.

Treba se upitati zašto je Gentilu bilo tako važno da preuzme na sebe postavljanje pojedinih osoba na ispražnjena mjesta pa se te zadaće latio na početku svoje misije. Tim potezom legat je dohvatio jedno od gorućih pitanja cijele crkvene institucije u to vrijeme. Tada se, naime, bio raširio običaj da se nakon smrti crkvenih velikodostojnika njihova upražnjena mjesta namjerno ne popunjavju, nego bi ih susjedni velikaš ili patron Crkve, a katkad i sam kralj,¹³ da bi mogli ubirati njihove prihode, ostavljali upražnjenima. Time je bivao oštećen i papa, jer za vrijeme *vacantiae* njemu nije stizao njegov dio prihoda, papinska desetina. Još je na Koncilu u Lionu 1274. *vacantia* bila iznesena kao veliki problem tadašnje Crkve, te je zaključeno da treba spriječiti njezino širenje, pogotovu u dušobrižničkim nadarbinaima.¹⁴ Taj problem je mučio i sam vrh Katoličke crkve, jer su u slučaju *sedisvacantiae*, tj. ispražnjenja papinske stolice kardinali među sobom dijelili papinske prihode. Na Lionskome koncilu to im je pravo oduzeto. Taj problem posebno je dolazio do izražaja u zemljama u kojima nije bilo jake središnje vlasti. Tako je u Ugarskom Kraljevstvu, gdje je bila u rasulu kako crkvena tako i državna organizacija, vladalo veliko bezakonje, a na meti pohlepnih velikaša i samoga kralja bili su najviše Crkva i njezini posjedi. Zbog toga je i ondje jedan od načina kako se iskorištavalo crkveno bogatstvo bilo korištenje upražnjenih mjesta pojedinih crkvenih velikodostojnika.

Stoga je odluka koju je Gentil donio od posebnog značenja. Donijevši odluku o rezervaciji prava postavljanja crkvenih osoba na sva ispražnjena mjesta, on je spriječio daljnje oduzimanje crkvena novca.

Time je također počeo uspostavljati red koji je bio narušen prilikama u državi, što je bila jedna od primarnih zadaća njegove misije. Naravno da su *vacantiae* bile tek jedan od problema u nesređenoj državi.

Gentil je bio zadužen za sređivanje prilika u cijelom Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, što znači i u Dalmaciji. Poslavši pismo kaločkom nadbiskupu, on je osigurao zaštitu ispražnjenih crkvenih mjesta u dijelu Ugarske i Slavonije, koji je bio pod kaločkom nadbiskupijom. Može se pretpostaviti da je pisma slična sadržaja uputio i ostalim nadbiskupima, kako bi na području cijelog kraljevstva, a ne samo kaločke nadbiskupije, zaštitio ispražnjena crkvena mjesta. Ako je to tako, onda su kod nas pisma sličnoga sadržaja mogla biti upućena splitskome, a možda i zadarskome nadbiskupu, ali se nisu sačuvala.

U samome gradu Splitu Gentilova glavna zadaća bila je ista kao i u drugim gradovima: trebao je obaviti vizitaciju crkava i samostana kako u gradu tako i u cijeloj splitskoj nadbiskupiji. Tu je zadaću povjerio kanoniku Kumanu.¹⁵ Pritom Gentil navodi kako je njegova želja da splitska Crkva ponovno procvjeta, te ovlašćuje Kumana da se u svojem radu može služiti prisegama i izopćenjima.¹⁶

Vizitacijom je trebao biti zahvaćen veliki dio Dalmacije. Nakon splitske slijedile su zadarska nadbiskupija i eventualno zagrebačka biskupija. No nije sačuvan ni jedan dokument koji bi davao povratnu informaciju, odnosno nisu sačuvana izvješća sa tih vizitacija.

Među dokumentima kardinala Gentila za njegova kratkog boravka u Splitu nema tragova njegova bavljenja crkvenim prilikama u gradu. Tek kad je napustio Split, za obilaska ostalih naših gradova te boravka u Budimu, do njega su počele stizati vijesti o problemi koji su mučili ovaj grad.

*

Početak XIV. st. u Splitu se gradio samostan sv. Klare pa se Gentil i time pozabavio. Kad je već bio u Trogiru, pred kardinala je došao splitski plemić Petar Kamucijev, izvršitelj oporuke nekog Josipa Petrova, koji je naložio da se od njegove baštine sagradi samostan reda sv. Klare za svotu od 3000 mletačkih libara. Ostali novac treba dati siromasima, posebno splitskim franjevcima, kod kojih je njegovo tijelo

imalo biti pokopano. Izvršitelj oporuke Kamucijev je prema izvješću doista počeo graditi samostan, no oporukom određena svota za to nije bila dostatna, pa je stoga došao pred papinskog legata da mu ovaj odobri još 4000 libara od preostalog oporučiteljeva imetka, kako bi mogao dovršiti gradnju samostana. Kardinal Gentil mu je to odobrio i o tom izdao ispravu.¹⁷

Prema uobičajenom redu, budući da se radi o službenoj crkvenoj instituciji, što više, samostanu, a ne privatnoj zadužbini, trebala je postojati formalna dozvola, kako za početak radova na samostanu tako i za njihov nastavak. Izvršitelji oporuke očito su iskoristili priliku da tu formalnu dozvolu zatraže od papinskog legata, a ne od nadbiskupa, kako je bilo uobičajeno. Razlika u procjeni troškova gradnje samostana između onih koje je planirao oporučitelj i ovih koji se pojavljuju kad je gradnja započela, vjerojatno je nastala tako što su izvršitelji oporuke i svećenici za to zaduženi odlučili podignuti samostan koji će biti veći nego što je bilo predviđeno. Drugačije se ne da objasniti više nego dvostruko veća svota potrebna za izgradnju od one koju je predvidio oporučitelj. Uz to je legat odobrio da se iz testamenta odvoji sredstava "i još više ako bude trebalo"¹⁸ za dovršenje gradnje.

Samostan sv. Klare je napokon dovršen 1311. Posvetio ga je splitski nadbiskup Petar neposredno prije nego što ga je papinski legat Gentil izopćio iz Crkve.¹⁹

Izgradnja samostana klarisa u Splitu još je jedan primjer širenja franjevacu u našim krajevima. Sada Split pored muškog franjevačkog samostana dobiva i ženski, istog reda. No ne smijemo se pre nagliti i dati franjevcima veću važnost i ulogu u životu Splita nego što je oni stvarno imaju. Franjevački red je doista u to doba u velikom usponu, no ako samo letimično pregledamo dokumente s kraja XIII. i početka XIV. st. vidjet ćemo da se najveći broj njih odnosi na gospodarsku aktivnost benediktinaca u ovom gradu. Uglavnom su to oporučna darivanja njihovim samostanima, razni tipovi agrarnih ugovora, te novčane aktivnosti. Iz toga proizlazi da su benediktinci, bar u Splitu, u ono doba još uvijek dominantni red, a da su prosjački redovi tek na

putu da ih nadmaše.

*

Sljedeće godine, kad je kardinal Gentil već bio u Budimu, nalazimo ispravu od 22. ožujka 1309. u kojoj Angelus de Sancta Victoria, zastupnik splitske općine, imenuje za raspravu između splitske općine i splitskoga nadbiskupa svoje zastupnike, Cipuarija Petrovog i Gregoria Petrachu. U regestu isprave tiskane u Kodeksu stoji da je rasprava vođena pred kardinalom Gentilom, što u ispravi izričito ne stoji. Nadalje se kaže da je isprava načinjena u Splitu, što također u njoj ne piše. Ali kao svjedok u ispravi navodi se Filip de Cingulo, notar iz Gentilove pratnje, pa taj podatak razjašnjava neke stvari.²⁰ Prije svega, spor je stvarno vođen pred kardinalom Gentilom, kako to u regestu isprave autor Kodeksa navodi, no isprava nije mogla biti izdana u Splitu,²¹ jer je Gentil sa svojom pratnjom taj grad napustio prije gotovo godinu dana i već je od kraja 1308. boravio u Budimu. Prema tome, budući da se u spisu spominje njegov notar, dade se prosuditi da se parnica odvijala doista pred Gentilom, ali u Budimu.

O samome sporu između nadbiskupa i općine nema nikakvih ranijih vijesti, tako da nije poznat ni razlog zbog kojeg je izbio, kao ni njegov tijek. Pokušat ćemo na temelju događaja koji slijede rasvijetliti, koliko je to moguće, taj slučaj.

Godine 1311., dvije godine nakon prve vijesti o sukobu između nadbiskupa i splitske općine, u jednoj ispravi Gentil obavještava splitski kaptol da mu predaje upravu nad splitskom nadbiskupijom, jer je izopćio nadbiskupa Petra.²² Budući da nema nikakvih drugih podataka da se kardinal Gentil na bilo koji način sukobio s nadbiskupom, može se pretpostaviti da ove dvije rasprave govore o istom slučaju, da je, naime, parnica između općine i splitskoga nadbiskupa započeta 1309. pred Gentilom, završila 1311. izopćenjem splitskoga nadbiskupa. Manje je vjerojatna mogućnost da se ovdje radi o dva odvojena spora protiv nadbiskupa Petra.

Sigurno su postojali jaki razlozi da papinski legat izopći splitskoga nadbiskupa. Obojicu je, na koncu, poslao Papa, po istome zadatku, u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, da osiguraju vlast novoj anžuvinskoj

dinastiji. Isprava kojom je Petar izopćen nije sačuvana. Spomenuta obavijest o tome pokazuje jednu od najvažnijih uloga kaptola, da u slučaju vacantiae ili u slučaju da nadbiskup svoju službu ne može obavljati iz bilo kojeg razloga, kaptol preuzima njegove funkcije. Primivši i od papinskog legata ovlasti da preuzme upravu nad splitskom Crkvom, kaptol je odredio dvojicu svojih članova da upravljaju u njegovo ime. To su kanonici Grgur i Vukan. Kaptol je inače svoje dužnosti obavljao kolegijalno ili preko izabраниh zastupnika, kako je to vidljivo u ovom slučaju.²³

Kako se nadbiskup Petar ponio prema toj presudi, teško je reći. U svakom slučaju, u ispravama iz tog vremena se i dalje spominje njegovo ime "temporibus venerabilis patris fratris Petri archiepiscopi spalatensis", bez ikakve naznake da je isključen iz službe.²⁴

Epilog ove zanimljive priče sadržan je u jednom podužem spisu, kojega je načinio sam nadbiskup nakon izopćenja, u kojemu on iznosi svoje viđenje inkriminiranih događaja koji su prouzročili dosudenu mu kaznu. Tu svoju obranu (apologiju), kako ju je nazvao Farlati, pohranio je Petar u nadbiskupski arhiv. Kad se koju godinu kasnije ukazala potreba, tj. kad su ga Splitsani 1315. odbili dalje priznavati svojim nadbiskupom, Petar je dao izvaditi taj spis i predati ga da se javno pročita. U njemu se navode brojni poslovi, dosta nejasni, o kojima nemamo podataka u drugim izvorima, a kojima se nadbiskup Petar bavio. Zajednička im je crta da su svi vezani uz novac ili zemljišne posjede Crkve. Nadbiskup opisuje svaki pojedini slučaj u kojem je optužen i iznosi svoja opravdanja. Sam spis je prepun gramatičkih pogrešaka, što dodatno ukazuje na oskudno obrazovanje ovog čovjeka, nekadašnjega kraljičinog kapelana, a tada splitskog nadbiskupa. Uz to je spis slabo očuvan, kako kaže Farlati "... sive ob scriptionem mendosam, sive ob quasdā lacunas obscura et intellectu difficilia" pa nije dovoljno jasno sve što se njime želi reći.²⁵ No od neprocjenjive je vrijednosti za poznavanje crkvenih prilika u Splitu i šire, pa zaslužuje potanju analizu.

Nadbiskup Petar se u toj svojoj apologiji poslužio čitavim nizom vrlo opskurnih opravdanja kako bi opravdao sebe i golema sredstava koja su za njegova mandata potrošena. Pritom on iznosi čitav niz

slabo poznatih ili nepoznatih podataka iz povijesti Crkve u tom razdoblju, koji su nam danas vreoma dragocjeni.

Najprije je pokušao pravno osporiti kaznu izopćenja koju mu je kardinal Gentil izrekao, ustvrdivši da kardinal nije mogao nikog izopćiti jer mu je u trenutku izricanja presude mandat već bio istekao. Naime, iza Gentila je u Dalmaciju stigao drugi papinski legat, Arnold, o čijem djelovanju u ovoj pokrajini postoje vrlo oskudni podaci. Nadbiskup tvrdi da je ovaj drugi papinski legat došao godinu dana iza Gentila i da je njegovim dolaskom prestala snaga Gentilova mandata u ovim krajevima. No tu je tvrdnju pobio još Farlati,²⁶ koji je iscrpnom analizom isprava iz tog razdoblja te rasporedom papa koji su se tada smjenjivali i analizom indikcija na ispravama utvrdio je da je legat Arnold stigao u Dalmaciju tek poslije 1311., i to neposredno nakon što je nadbiskup Petar bio izopćen pa je Gentilova presuda prema tome bila važeća. Uz to, jedan dokument kasnijeg datuma koji je izdao papa Ivan XXII. pokazuje kako se nadbiskup nije mogao pozivati na legata Arnolda jer je ovaj, kako navodi rečeni dokument, upravo bio potvrdio Gentilovu presudu o izopćenju.²⁷

U daljnjem tekstu apologije Petar navodi događaje zbog kojih je bio izopćen i objašnjava ih. Kaže kako je bio optužen da je otuđio neki posjed sv. Bartola u Kninu, za što on tvrdi da nije istina, nego da je, upravo obrnuto, taj posjed vratio splitskoj biskupiji. On je, kako kaže, zatražio od kninskog biskupa taj posjed, no na tom mjestu već je bila podignuta crkva s pristankom kaptola i prijašnjih splitskih nadbiskupa. Petru nije preostalo drugo nego ili da silom pokuša taj posjed vratiti ili da za njega uzme novčanu naknadu, pa je tako dobio 40 libara. No budući da su i dalmatinski ban i biskup kninski tvrdili da taj posjed nije nikad pripadao splitskoj Crkvi, Petar je smatrao da na takav način dobiveni novac ne bi trebao pripadati fabrici splitske nadbiskupije, nego da je njemu dopušteno njime se koristiti po svom nahođenju. Kako kaže, on je tim novcem namjeravao kupiti neki posjed, a dok to ne učini dobiveni je novac koristio za svoje potrebe. Uz to nadbiskup Petar kaže kako smatra da ovo nije smio biti razlog izopćenju.²⁸

Sljedeća tema za koju je bio okrivljen pa se morao braniti opet je

vezana za novac. Kaže da se pričalo kako je primio 150 mletačkih libara za obnovu crkve i da ih je zloupotrijebio u svoju korist, za što on tvrdi da nije istina, nego da je radio prema volji Crkve. Na ovome je mjestu dokument nažalost oštećen, pa se ne može točno razabrati cijeli tijek priče. Prema onome što se može razumjeti, taj novac je bio posuđen nekom plemiću za njegove hitne poslove i u dogovoreno vrijeme ovaj ga je vratio splitskom arhiđakonu, koji je o tome obavjestio kaptol. Nadbiskup je na to zahvalio plemiću, ali tada mu taj novac nije bio hitno potreban, iz čega bi se moglo pretpostaviti da je novac trebao ostati kod spomenutog arhiđakona, što iz dokumenta nije jasno. Što se dalje zbilo s novcem i zbog čega su nadbiskupa optužili za taj novac iz njegove obrane nije vidljivo. No očito je da se nadbiskup prilično neodgovorno odnosio prema crkvenom novcu koji je korišten u mnoge druge svrhe, osim u onu za koju je bio namijenjen. I za ovaj slučaj on kaže kako nije trebao biti razlog za izopćenje.²⁹

U spisu se dalje nastavljaju navoditi razlozi zbog kojih je nadbiskup izopćen. U sljedećem događaju on priča kako su ga optužili da je uzeo 100 libara od restauracije (ne zna se čega) i potrošio ih u svoju korist, što je prema njegovu iskazu samo djelomično istina. On je, naime, taj novac poslao u Veneciju za nabavu crkvenih potrepština. No, budući da nije našao ono što je tražio, nešto je od toga potrošio za sebe, dok je sve ostalo vratio natrag. Od toga je 120 malih mletačkih libara dao Mihi, sinu Gerdinu, svojem kapelanu, i poslao ga u Rim da tamo otkupi neke vrijedne privilegije koje je Papa prepustio splitskoj Crkvi. No, rečeni Miha je primivši novac, a kako spis kaže, vođen zlim duhom, pobjegao i nije se više vraćao u Split, iako je bio Splićanin. Prema tome, nadbiskup Petar smatra da nije kriv ni po ovoj optužbi.

Nadalje ga se okrivljuje da je uzeo neke privilegije splitske Crkve koje je joj bio dao ugarski kralj, što on poriče i izjavljuje kako je uvijek radio u korist ovoga grada i njegove Crkve, a to pokazuju i brojni posjedi koje je vratio pod vlast splitskoga nadbiskupa. U tim se privilegijama govori o starim darovima ugarskih kraljeva Splitu. Njihova imena su Stolac, Cinina, Monte Grasso, Sacnina i Laben.³⁰

Daljnji tekst ima nekoliko praznina, pa nije baš jasan. Čini se da je

nadbiskup Petar optužen i za uzimanje jednog privilegija samostanu sv. Benedikta, koji je izdao kardinal Gentil. O ovom dokumentu se iz sačuvanih izvora ne zna ništa. Kakve je veze Gentil imao s benediktinskim samostanom i što je sadržavao rečeni privilegij, ostat će tajna.

Na kraju se nadbiskupu spočitava da od svojih primanja nije učinio ništa korisno za Crkvu, niti je išta sagradio, nego je živio životom nedostojnim njegove funkcije. To on, dakako, poriče i pravda se da je ono što je dobivao bilo toliko malo da je jedva mogao preživjeti. Ovdje se spis prekida i ostatak nije sačuvan.

Morali smo u potpunosti prepričati taj zanimljivi dokument, kako bi se s jedne strane dobila prava slika onoga što je nadbiskup Petar radio i za što je bio kažnjen, a s druge sagledalo stanje u splitskoj Crkvi u ovom razdoblju vrlo oskudnom izvornim materijalom.

U cjelini gledano, spis ostavlja dojam da se radi o obrani pred sudom nekog privrednog mešetara, a ne jednog nadbiskupa. Iz današnje perspektive, ovim spisom Petar sebe više optužuje negoli opravdava. Uz tolike optužbe vezane za pronevjere crkvenog novca i gotovo naivne pokušaje da se nađe opravdanje za svaku, teško je vjerovati u njegovu nedužnost.

Njime se, uz to, lijepo ocrtavaju upravo oni momenti koje smo naveli kao primjer za tendencije splitskih nadbiskupa da vrate splitskoj Crkvi sva ona područja koja su joj u staro doba pripadala.

Kao prilog tvrdnji da se u slučaju splitskoga nadbiskupa Petra zaista radi o osobi koja nije dostojna nadbiskupske funkcije, iznijet ćemo ovdje još neke primjere kojima se bavio kardinal Gentil, a u kojima je sudjelovao splitski nadbiskup.

Kao metropolit i trogirске biskupije, nadbiskup Petar je tražio od Trogirana da svaki put kad se on pojavi u njihovu gradu, bilo službeno ili privatno, bude dočekan uz procesiju, što je protivno crkvenim zakonima. Naravno, Gentil je presudio u korist Trogira.³¹ Nadbiskup Petar je sigurno poznao crkvena pravila koja su drukčije nalagala, pa bismo zato motiv za ovakvo ponašanje mogli pripisati pohlepi i oholosti.

Drugi primjer je vezan uz nesuglasice oko postavljanja hvarškoga

biskupa.³² Kad su naime Hvarani na to mjesto izabrali trogirskog svećenika Lampridija, nadbiskup Petar, u čiju je nadbiskupiju spadala i hvarska biskupija, ga bez prave argumentacije nije htio potvrditi. Razlog tome je njegova namjera da na to mjesto postavi svojega "zemljaka", kanonika Lovru, koji je kao i on nekoć bio kapelan napuljske kraljice. Dolaskom Anžuvina na hrvatsko-ugarsko prijestolje, taj Lovro je prešao najprije na službu u Mađarsku u Kalošu, a odatle u Split, gdje ga je očito njegov sunarodnjak Petar, sada splitski nadbiskup, postavljanjem za hvarskog biskupa, namjeravao dobro smjestiti. No i taj je pokušaj osujetio kardinal Gentil.³³

Ako onome što je sam nadbiskup iznio u svojoj apologiji pridodamo i ove primjere, dobit ćemo sliku čovjeka grabežljiva i častohlepna, tipičnog predstavnika svih onih prethodnika na nadbiskupskoj stolici, koji su kao stranci došli u Split na tu funkciju iz političkih razloga.

Nakon svega navedenoga ispravno stoji Gentilova izjava u ispravi kojom ovlašćuje splitski kaptol da preuzme upravljanje nadbiskupijom, gdje kaže da je nadbiskupa Petra zbog njegovih upornih grešaka, nakon više opomena, s pravom suspendirao s upravljanja nadbiskupijom, a nakon toga u nekoliko navrata protiv njega izrekao presudu izopćenja.³⁴

*

U zbivanjima vezanima uz izopćenje nadbiskupa Petra, bio je spomenut papinski legat Arnold, koji je negdje oko 1311. boravio u Splitu. I on je u određenoj mjeri pridonio stvaranju slike crkvenih prilika u ovom gradu u to doba, pa je red, koliko to izvori dopuštaju, razjasniti i njegovo djelovanje u ovom gradu.

O njemu, kako je rečeno, ima vrlo malo podataka, no radi se o vrlo značajnoj osobi u vatikanskoj diplomaciji. Naime, ovaj je kardinal upravo osoba koja je dvije godine ranije u sporu između Svete Stolice i Venecije izopćila Serenissimu iz papinskog okrilja katoličkog svijeta, što je utjecalo na politička zbivanja na ovim prostorima. Očito se radi o osobi iz visoke politike, odlično upoznatoj s političkim prilikama na jadranskom prostoru. Njegov boravak u Splitu u doba kad su

Venecija i Vatikan još uvijek sukobljeni nameće nam brojna pitanja, ali, na žalost, zbog oskudnih podataka, nijedan odgovor.

Boravak kardinala Arnolda kao papinskog legata u Splitu zabilježen je na dva mjesta. Najprije ga spominje nadbiskup Petar, kako je navedeno, u svojoj apologiji,³⁵ a zatim papa Ivan XXII., u jednoj ispravi iz 1321., prilikom proglašenja trogirskog biskupa Lampridija, onog istog kojeg nadbiskup Petar nije htio potvrditi za hvarskog biskupa.³⁶

Budući da je nadbiskup u to doba još bio pod kaznom izopćenja, Lampridije se za potvrdu svojega izbora morao obratiti papi. U navedenoj ispravi papa Ivan XXII. navodi Gentilovo kažnjavanje splitskoga nadbiskupa i u nastavku kaže kako je rečeno izopćenje potvrdio i sljedeći papinski legat koji je boravio u Splitu, kardinal Arnold.

Na temelju tako oskudnih podataka ne možemo doznati ono što bi nas najviše zanimalo u vezi s Arnoldovim boravkom u Splitu, a to je razlog zbog kojeg ga je Papa uputio u ove krajeve. No pokušat ćemo na temelju tadašnje političke situacije u kojoj je, kako ćemo vidjeti, sudjelovao i kardinal Arnold, iznaći moguće rješenje.

Ako je kardinal Gentil poslan sa zadaćom da sredi crkvene prilike u cijelom Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu, uključujući i cijelu Dalmaciju, onda nije bilo potrebno slati još jednog legata sa sličnom zadaćom. Očito se radilo o nečem drugom toliko važnom za Papu da je odlučio još za boravka Gentila u ovom kraljevstvu poslati u Dalmaciju još jednog legata. Budući da se radi o osobi takve reputacije kakvu je imao Arnold, pretpostaviti je da je njegova zadaća bila vezana uz problem sukoba s Venecijom.

U povijesnoj literaturi taj je problem pokušao razriješiti povijesničar G. Praga,³⁷ koji krizu u Veneciji nastoji povezati sa zbivanjima u Dalmaciji. Naime, zatvaranjem Velikog vijeća ("serata del gran consilio") u Veneciji, čime je zabranjeno primanje novih članova u to vrhovno plemićko vijeće Republike, izazvani su brojni nemiri i urote, među kojima je najznačajnija ona Baiamontija Tiepola. Taj je mletački buntovnik nakon neuspjeha pobjegao u naše krajeve, te ga susrećemo u Ninu 1310. godine. I sukob Venecije sa Svetom Stolicom oko

Ferrare izazvao je u Veneciji političku krizu. U Dalmaciji se dakle pojavljuju u isto vrijeme glavni pobunjenik protiv mletačkih vlasti Tijepol, te u Veneciji omraženi kardinal Arnold, a u isto vrijeme izbijaju nemiri u nekoliko mjesta u pokrajini. Iz toga Praga zaključuje da su se svi neprijatelji Venecije koncentrirali u to doba u Dalmaciji te da je to kulminiralo pobunom Zadra 1311. godine.³⁸ Dakle, prema njemu je pojava Arnolda u Splitu smišljen potez Papine politike protiv Venecije kojom bi oslabio njezinu moć u Dalmaciji. Bez obzira na inače tendenciozno pisanje ovoga povjesnika, može se ustvrditi da sve poznate činjenice upućuju na političko značenje boravka ovog kardinala u našim krajevima.

No to je samo jedna od mogućih pretpostavka. Iznijet ćemo ovdje još jednu. U to je doba Papa izopćio i bana Pavla Šubića, jer bijaše prekršio njegovu zabranu trgovanja s Venecijom.³⁹ O tome nije sačuvan dokument pa se tako ne zna ni točan datum ni osoba koja je u ime Svete Stolice izrekla tu presudu. Budući da se kardinal Arnold tada nalazio u Dalmaciji, mogli bismo pretpostaviti da je njega Papa poslao da nadgleda provođenje zabrane trgovine s Venecijom u ovim krajevima pa da je on, vidjevši kako je Šubići krše, protiv njih izrekao kaznu izopćenja.

No, ni ta pretpostavka kao ni Pragina nema oslonca u sačuvanim povijesnim izvorima. No, boravak tako značajne crkvene i političke osobe u to doba u Splitu zasigurno je povezan s tadašnjim političkim zbivanjima u Dalmaciji.

*

Povijest splitske Crkve u to vrijeme pokazuje svoju isprepletenost s političkom poviješću. Borba oko hrvatsko-ugarskog prijestolja i propaganda Anžuvina i Pape neposredno su utjecale na crkvene prilike u zemlji. Već je samo preuzimanje prava postavljanja splitskoga nadbiskupa od strane Pape, prema kojemu je u Split s anžuvinskog dvora doveden nadbiskup Petar, uvelo crkvu u trenutačna politička zbivanja. Toj slici pridonijela je uvelike i sama misija kardinala Gentila, a zasigurno i malo poznata misija kardinala Arnolda.

Bezakonje koje je Papa spominjao prilikom slanja kardinala Genti-

la u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, premda očito nije uzelo onoliko maha u Dalmaciji kao u Ugarskoj u to vrijeme, može se uočiti i u opisanim zbivanjima u splitskoj Crkvi. Prikaz lika i djela nadbiskupa Petra to najbolje pokazuje. Njegovo glavno obilježje je da je stranac i da je do nadbiskupske mitre došao političkim putem, a njegovo ponašanje ukazuje na jedan segment iz života Crkve vezan uz financijsku stranu, o kojoj inače izvori malo govore.

BILJEŠKE

1. Iz ove misije sačuvano je nekoliko dokumenata izdanih u Tadija Smičklas, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. (u daljnjem tekstu DZ), VIII., Zagreb, 1910., 188. i dalje. Cjelokupna pak građa nastala tijekom ove misije u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu tiskana je u sklopu mađarskih srednjovjekovnih izvora, u zbirci Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, series prima, tomus secundus (1885), pod naslovom Acta legationis cardinalis Gentilis (1307-1311). U historiografiji o papinskom legatu kardinalu Gentilu od Montefeltra, postoji rad Dane Grubera, *Djelovanje kardinala Gentila u Hrvatskoj 1308-1311*. Nastavni vjesnik, Zagreb, 1926., sv. 34, 25-34; sv. 35, 65-82, u kojem je autor faktografski i kronološki opisao legatovo djelovanje u našim krajevima, prateći ga u njegovoj misiji od mjesta do mjesta, no ne upuštajući se u analizu problematike s kojom se ovaj susretao nego uglavnom prepričavajući dokumente o putovanju kardinala Gentila.
2. DZ VII., 169.
3. Daniele Farlati, *Ilyricum sacrum*. III, Venetis 1765., 295.
4. DZ VIII., 174 i dalje.
5. O nastojanjima Vatikana da sam postavlja biskupe usporedi Serdo Dokoza, *Papinski legat Gentil i trogirске crkvene prilike*. Vartal, Trogir VII/1998., br. 1-2 79.
6. Vidi bilješku 11.
7. Ivan Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb 1975, 21.
8. D. Farlati, (3), n. dj. 284-286.
9. DZ VIII., 378.
10. DZ VIII., 159.
11. DZ, VIII., 161.
12. Isto.
13. Stjepan Antoljak, *Bune pučana i seljaka*. Zagreb, 1954., 15.

14. Hubert Jedin, *Velika povijest crkve*. III/II., Zagreb, 1993., 243.
15. DZ VIII., 166. Da se radilo o osobi odabranoj među ljudima iz njegove pratnje, sigurno bismo na nju, za cijelog legatova boravka u Kraljevstvu, još koji puta naišli u dokumentima. No, kako o Kumanu više nema spomena, možemo pretpostaviti da se ipak radi o nekoj lokalnoj duhovnoj osobi kojoj je papinski legat povjerio tu zadaću.
16. Isto.
17. DZ VIII., 182, 183.
18. Isto.
19. DZ VIII., 182, 183.
20. DZ VIII., 247.
21. To tvrdi i D. Gruber, n. dj. (1), 78.
22. DZ VIII., 289.
23. I. Ostojić, n. dj. (7), 26.
24. DZ VIII., 309.
25. D. Farlati, n. dj. (3), 305.
26. Isto.
27. DZ VIII., 552-554.
28. Isto, 378-381.
29. Isto.
30. Isto.
31. Isto, 185.
32. Isto, 174.
33. Za pitanje sukoba oko izbora za hvarskog biskupa vidi S. DOKOZA, n. dj. (5), 78-79.
34. DZ, VIII., 289.
35. Vidi bilješku 30.
36. Vidi bilješku 29.
37. Giuseppe Praga, *Storia di Dalmazia*. Padova 1952., 109.
38. Isto.
39. Grga Novak, *Pavao Bribirski, ban Hrvata i gospodar Bosne*. Split, 1932., 29.

IL LEGATO PAPALE E LE VICENDE SPALATINE

Riassunto

Dato che le fonti inerenti alla storia della Chiesa delle nostre città risultano scarse, a colmarne il vuoto, almeno in parte, possono servire i rapporti che il legato papale aveva steso durante i viaggi fatti all'inizio del secolo XIV. Arrivato a Spalato, prima tappa del suo viaggio in Dalmazia al ritorno dall'Italia, aveva compiuto

la visitazione alle chiese cittadine, stanziato fondi supplementari per la fabbricazione della chiesa di S. Chiara e scomunicato Pietro, allora arcivescovo di Spalato, uno straniero venuto dall'Italia meridionale, per l'esattezza, dalla corte d'Angio. Sullo sfondo di quanto esposto si delinea la situazione all'interno della gerarchia ecclesiastica che nel presente lavoro si cerca di illustrare. Vi si tratta dell'immagine di un arcivescovo straniero, così frequente in Dalmazia in epoca medievale, dell'accantonamento di fondi per la fabbricazione della chiesa ora ricordata, e in particolare delle condizioni politiche che si riflettevano in gran misura anche sulla condizione della Chiesa.